

УДК 343.988

Джу́жа Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ;
Джу́жа Анастасія Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту кримінально-виконавчої служби

ВІКТИМОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПСИХОПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ

Розглянуто віктимологічні засади психопрофілактики й значення створення антивіктимогенних «зон». Розкрито поняття девіктимізації та віктимологічних методик (моделей) запобігання окремим видам злочинів.

Ключові слова: психопрофілактика; антивіктимогенні «зони»; девіктимізація; ресоціалізація; соціальна установка; віктимологічні методики (моделі) запобігання окремим видам злочинів.

Рассмотрены ви́ктимологические основы психопрофилактики и значение создания антив́иктимогенных «зон». Раскрыто понятие дев́иктимизации и ви́ктимологических методик (моделей) предупреждения отдельных видов преступлений.

Ключевые слова: психопрофилактика; антив́иктимогенные «зоны»; дев́иктимизация; ресоциализация; социальная установка; ви́ктимологические методики (модели) предотвращения отдельных видов преступлений.

Психопрофілактична робота може бути складовою комплексу заходів віктимологічного запобігання злочинності всіх рівнів. Найбільш ефективною вона є у формі впливу на детермінанти віктимної поведінки на ранніх етапах появи проблем у жертв злочинного посягання.

У спеціальній літературі виділяють декілька форм здійснення психопрофілактичної роботи, що мають віктимологічне значення [1].

Підґрунтям організації соціального середовища є уявлення про те, що впливає на соціальні чинники та як можна запобігти небажаний поведінці особи. Вплив може бути спрямований на суспільство

загалом, а також на соціальну групу, сім'ю, конкретну особистість. У межах такого підходу можливі спроби створення антивіктимогенних «зон», несумісних із віктимною поведінкою.

Інформування громади – найбільш поширений напрям профілактичної роботи, що застосовують у формі лекцій, бесід, розповсюдження спеціальної літератури, відео- чи телефільмів.

Перспективному розвитку цього підходу може сприяти попередження переважання залякувального впливу інформації за статтю, віком, соціально-економічними характеристиками.

Активне формування соціально значущих навичок – важлива форма психопрофілактичної роботи у сфері девіктимізації соціального середовища. Це передбачає альтернативні форми активності, інтелектуальне спілкування (творчість, мистецтво); діяльність (професійну, благодійну, духовно-релігійну); випробування себе (подорожі, походи); пізнання (культурне дозвілля, відвідування музеїв, виставок, концертів тощо).

Запорукою організації здорового способу життя є уявлення про особисту відповідальність за своє здоров'я, гармонію зі своїм організмом і з навколишнім світом, уміння людини досягати оптимального стану й успішно протистояти несприятливим факторам середовища й особистісним негараздам.

Збагачення внутрішніх ресурсів, тобто самовдосконалення, творче самовираження, спілкування в групах і самоорганізація – усе це активізує ресурси, що забезпечують безпеку особи, її стійкість до віктимізації. Мінімізування негативних наслідків віктимної поведінки спрямоване на запобігання рецидиву або його негативним наслідкам.

Зважаючи на специфіку віктимної поведінки, можна виділити низку рівнів психопрофілактичної роботи з віктимними громадянами, серед яких:

- організування впливу на різних рівнях соціального простору, зокрема сімейно-побутовому;
- урахування вікових, статевих і соціальних характеристик;
- адресність впливу;
- пріоритет групових форм роботи;
- мінімізування негативних наслідків (інформаційний позитивізм);
- максимальна активність особистості;
- активна життєва позиція;
- особиста відповідальність і зацікавленість у позитивному результаті діяння;
- планування й прогнозування майбутнього без віктимної поведінки та її наслідків;

комплексність заходів віктимологічної профілактики й віктимологічної безпеки.

Метою психопрофілактичної роботи щодо віктимологічної поведінки є девіктимізація, тобто зниження віктимності потенційних жертв, запобігання рецидивній віктимізації, повноцінна ресоціалізація потерпілих від злочинів і відновлення соціальної справедливості. Так, спеціально-психологічний девіктимізуючий вплив може мати характер правових санкцій [2], педагогічного впливу [3], медичного втручання, соціальної підтримки та психологічної допомоги. З огляду на складність поведінкових порушень під час віктимізації, їх попередження та подолання передбачає добре організовану систему спеціальних дій [1].

Специфіка потерпілого від злочину як соціально-психологічного типу полягає в тому, що він є носієм внутрішніх психологічних причин віктимної поведінки, які за певних зовнішніх обставин можуть реалізуватися в такій поведінці на основі як негативних, так і позитивних мотивів. Тому, оцінюючи особистість того чи іншого потерпілого, необхідно визначити, яка установка йому притаманна. Іншими словами, соціальна установка – це система соціальної орієнтації, яку людина для себе приймає. А. М. Яковлев визначає установку як здатність діяти певним чином або вибіркове встановлення зв'язків [4].

Виявлення усталених «стандартних» способів поведінки рівнозначне виявленню соціально-психологічних типів особистості. Тому важливим у виробленні типології потерпілих є характер їх поведінки.

Таким чином, поняття «соціально-психологічний тип потерпілого» слід розглядати у двох аспектах:

1) воно може стосуватися людини, конкретної особистості, яка відповідає певному типовому поєднанню індивідуальних спеціально-психологічних властивостей, якостей, рис, характеристик;

2) воно може означати модель, що ґрунтується на узагальненні типових рис в особистісних характеристиках, виявлених за конкретних обставин, зокрема у формі «стандартного» – типової поведінки. Існують типи потерпілих, для яких характерними є не тільки поведінка, а й інші особистісні параметри, наприклад посада, громадський або сімейний стан тощо.

Типологія особистості загалом та потерпілих від злочинів, зокрема, може бути визначена лише на фактичному матеріалі. У цьому розумінні кожен блок типології, тобто соціально-психологічний тип особистості, є витягом з існуючого, що втілюється в різних за своїм характером типах поведінки (віктимної) в умовах певних типових, специфічних ситуацій.

Можна стверджувати, що для деяких злочинів типовими є негативні за своїми якостями й поведінкою типи потерпілих, для інших – позитивні [5], хоча здебільшого в потерпілих від того чи іншого злочину ми виявляємо схожі ознаки.

Зважаючи на зазначене, ми розглядаємо соціально-психологічну типологію потерпілих у двох площинах:

1) як сукупність конкретних типів і підтипів особистості з точки зору того, що кожен із них передбачає;

2) як певну схему, систему їх вибудовування за обраним принципом.

Таким чином, постає необхідність, ґрунтуючись на класифікації й типології потерпілих залежно від злочинів, від яких вони постраждали, розробити віктимологічні методики (моделі) запобігання окремим видам злочинів із використанням віктимологічних факторів [6–8].

Створення таких методик має ґрунтуватися на результатах аналізу факторів, що детермінують, можливо, більшу кількість злочинів однієї категорії, їх типових рис, виявленні всіх деталей ситуації, поведінки злочинців, потерпілих та інших складових механізму злочину.

Організаційно-тактична складова методики повинна містити детальний опис, перелік та визначення послідовності всіх дій, які здійснюють працівники міліції з метою запобігання або припинення злочину, у тому числі застосування наявних спеціальних технічних засобів. Найбільш детально повинні бути розроблені варіанти забезпечення безпеки в разі, коли можливим є заподіяння шкоди життю й здоров'ю громадян.

Такі методики розробляють щодо найбільш актуальних різновидів злочинної поведінки, зокрема стосовно запобігання насильницьким злочинам на побутовому ґрунті, статевим злочинам, майновим (шахрайству, крадіжкам, грабежам, розбоям), дорожньо-транспортним злочинам та злочинам, учиненим із необережності, а також злочинам проти здоров'я, що не мають насильницького характеру (кримінальному аборті, зараженню венеричними захворюваннями й снідом) та ін.

Ці методики мають містити рекомендації щодо використання як гласних, так і негласних методів роботи, що певною мірою орієнтовані на особу, яка може заподіяти шкоду, а також можливу її жертву.

Важливу роль тут відіграють:

1. Віктимологічний моніторинг кримінальної ситуації, тобто здійснення віктимологічного моніторингу кримінальної ситуації, – завдання правоохоронних органів і проблема, що набула статусу державної. Організація віктимологічного моніторингу сучасної кримінальної ситуації потребує не лише здійснення поглибленого

аналізу кримінологічної ситуації, а й вивчення віктимологічних особливостей, факторів кожного конкретного злочину та злочинності загалом. Таким чином, віктимологічний моніторинг – це спеціально організований систематичний нагляд за станом віктимізації суспільства й соціальних груп, рівнем віктимності, віктимологічним запобіганням із метою їх оцінювання, підвищення ефективності соціально-правового контролю злочинності та віктимологічного прогнозування кримінальної ситуації.

2. Моделювання детермінації індивідуальної віктимності. Так, ключовим елементом механізму вчинення злочину, як з боку злочинця, так і з боку жертви, є мотивація індивідуальної віктимної поведінки. Крім цього, ідеться про віктимологічну ситуацію, що сприяє віктимності та віктимізації.

Ключовою складовою системи організації психопрофілактичного напрямку віктимологічної профілактики повинні стати інститути громадянського суспільства, зокрема громадські та релігійні організації, органи місцевого самоврядування, що покликані:

надавати моральну, матеріальну допомогу та підтримувати жертв злочину;

у межах своєї компетенції здійснювати заходи щодо захисту, соціальної реабілітації та ресоціалізації жертви злочину;

розробляти навчальні програми прикладної віктимології (насамперед, для школярів і молоді);

готувати інформацію віктимологічного характеру для висвітлення в засобах масової інформації;

здійснювати діяльність із захисту та представництва в органах влади, правосуддя [9] та правоохоронних органах інтересів жертв злочинів;

активно діяти стосовно пропаганди девіктимізуючих факторів.

Політика девіктимізації населення [10] повинна супроводжуватися спеціалізацією та конкретизацією віктимологічної профілактики, орієнтованої на різні соціальні верстви, етнічні й територіальні групи населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Малкина-Пых И. Г. Психология поведения жертвы / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Эсмо, 2006. – 286 с.
2. Кримінологічна віктимологія : [навч. посіб.] / Моїсєєв Є. М., Джука О. М., Василевич В. В. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джуки]. – К. : Атіка, 2006. – 352 с.

3. Алемаскин Н. А. Психолого-педагогические проблемы предупреждения правонарушений несовершеннолетних / Н. А. Алемаскин // Психологические проблемы предупреждения педагогической запущенности и правонарушений несовершеннолетних. – Воронеж, 1982. – С. 94–95.
4. Яковлев В. М. Некоторые теоретические вопросы общей методики изучения личности преступника / В. М. Яковлев // Проблемы искоренения преступности. – М., 1968. – С. 85.
5. Христенко В. Е. Психология жертвы / В. Е. Христенко. – Х. : Консум, 2001. – 255 с.
6. Варчук Т. В. Виктимология : [учеб. пособие] / Т. В. Варчук, К. В. Вишневецкий ; [под ред. С. Я. Лебедева]. – М. : Юнити-Дана ; Закон и право, 2009. – 191 с.
7. Мусеилов А. Г. Частные методики предотвращения преступлений (вопросы теории) : [моногр.] / А. Г. Мусеилов. – Воронеж : Центрально-Чернозем. книжн. изд-во, 2003.
8. Юрченко О. Щодо питань віктимологічного запобігання злочинності неповнолітніх / О. Юрченко // Вісник Академії правових наук. – Х., 2006. – № 3. – С. 214.
9. Navies P. Victimization / P. Navies, P. Francis, V. Jupp // Theory, Research and Policy. – 2003. – № 1. – P. 97.
10. Sgarzi I. Victimology: a study of victims and their roles / I. Sgarzi, J. Mc. Deviltt // New jersey. – 2003.